

**ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСІЙНИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ
ТА ЗАКОРДОНОМ**

Дячук П.В., Перфільєва Л. П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

e-mail: pavelitsme@ukr.net

Анотація. У статті визначено поняття рефлексійних умінь, які трактуються як здатність учнів осмислювати і переосмислювати навчальні дії – свої та однокласників, яка виявляється в уміннях аналізувати, оцінювати та коректувати зміст, процес і результати діяльності, що забезпечує суб'єктність школяра у навчанні.

У дослідженні представлені види рефлексій у навчальній діяльності молодших школярів за різними ознаками. Використовувався досвід вчених закордонних країн, де визначені дидактичні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності.

За основу взятий метод проектів який вважається у світі одним із перспективніших методів навчання.

Ключові слова: початкова освіта, рефлексійні уміння, засоби сучасних технологій, дидактичні умови, метод проектів, Україна, Європа

Актуальність (Introduction). Сучасні тенденції реформування шкільної освіти передбачають розробку і впровадження у практику навчально-виховного процесу особистісно орієнтованих технологій, котрі покликані формувати в молодших школярів систему особистісних цінностей, сприяти зростанню їх самостійності й творчої активності. Це безпосередньо пов'язано з розкриттям феномену рефлексії на рівні регулятивних процесів, коли вона одночасно є способом і механізмом розвитку особистості молодшого школяра.

Вивчення проблем навчальної діяльності молодших школярів стало предметом досліджень багатьох учених нашої країни та закордоном.

Аналіз останніх джерел та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Чимало робіт присвячено сутності, структурі, концепції навчальної діяльності (В. Бондар, В. Давидов, А. Маркова, О. Савченко);

особливостям організації навчального процесу у школі першого ступеня (Н. Бібік, М. Вашуленко, Я. Кодлюк, О. Савченко); віковим особливостям молодших школярів та їх врахуванню в повсякденній навчальній діяльності (Г. Костюк, Г. Люблінська).

Проблема рефлексії знайшла своє відображення у дослідженнях науковців М. Боришевського, М. Гриньової, Н. Гуткіної, А. Зака, І. Семенова, Г. Сухобської, Г. Цукерман. Закордоном починаючи з Джона Локка, це явище продовжували вивчати: Джон Дьюї, В.Кілпатрік, А.Аейлеха та ін.

Дане психологічне новоутворення, на думку В.В.Давидова, Д.Б. Ельконіна, дозволяє розсудливо й об'єктивно аналізувати судження і вчинки з точки зору їх відповідності задуму і умовам діяльності і є визначальним моментом в істотній перебудові усієї пізнавальної і особистісної сфер дітей.

Теоретико-методологічною основою даної роботи є праці Ш. Амонашвілі, Б. Ананьєва, Ю. Бабанського, Т. Байбара, Н. Бібік, Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, А. Запорожець, О. Леонтєва, І. Лернер, Н. Лошкарьової, О.Пометун, С. Рубінштейна, О. Савченко, І. Семенова, С. Степанова, Н. Тализіна, Г. Усової, Г.Щедровського, І. Якиманської та ін.

Однак в науці в останні роки відсутні спеціальні дослідження, присвячені з'ясуванню ролі рефлексії у навчальній діяльності молодших школярів засобами сучасних технологій. Педагогічні спостереження, бесіди, анкетування вчителів та учнів початкових класів, дані експериментів засвідчують, що, по-перше, рівень оволодіння школярами рефлексивними вміннями у навчальній діяльності є недостатнім; по-друге, формування зазначених умінь не стало для педагогів предметом цілеспрямованого впливу.

Тому, актуальність зазначеної проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії і практиці, необхідність подолання наявних суперечностей зумовили вибір теми дослідження.

Мета (Purpose). Визначити та перевірити дидактичні умови формування рефлексійних умінь молодших школярів засобами сучасних технологій на основі Європейського досвіду – методів проектів.

Методи (Methods). Теоретичні (аналіз педагогічної та психологічної літератури), емпіричні (визначено дидактичні умови формування рефлексійних умінь молодших школярів засобами сучасних технологій на основі досвіду вчених закордонних країн).

Результати (Results.) Важливим засобом оптимізації індивідуального буття людини, самоорганізації та самореалізації особистості виступає рефлексія як форма активного усвідомлення людиною того, що з нею відбувається.

Рефлексія наділяє самосвідомість зворотним зв'язком, завдяки якому суб'єкт може оцінювати намічену мету з позицій перспективи успіху, може коректувати її і продумувати можливі наслідки результату для себе і оточення. Рефлексія сприяє усвідомленню індивідом цілей своєї життєдіяльності і засобів, необхідних для їх досягнення.

Найбільш сприятливі умови для розвитку рефлексії виникають у період кризи семи років, коли з'являється усвідомлене орієнтування у власних переживаннях.

Актуальність проблеми визначається тим, що мотивація досягнення, на думку багатьох дослідників, є суттєвим фактором, що чинить вплив на ефективність навчального процесу й продуктивність діяльності в цілому.

Від рівня мотивації досягнення залежать різноманітні аспекти учіння – ставлення до нього, задоволення, трудність учіння.

Незважаючи на широкий спектр питань, які розкриті у працях вітчизняних та зарубіжних психологів, проблема взаємодії рефлексії з мотивацією досягнення залишається недостатньо розробленою, особливо стосовно молодшого шкільного віку, який характеризується розвитком рефлексії як психічного новоутворення і є найбільш ефективним періодом здійснення впливу на особистість з боку дорослих.

Як зазначає Г. Цукерман, існує загальний закон переходу певної дії від дорослого до дитини: те, що спочатку вчитель робить щодо учня (ставить мету, планує тощо), учень потім починає здійснювати щодо іншого, і тільки після цього – щодо себе. Тому рефлексивні вміння мають базуватися насамперед на вміннях здійснювати взаємоконтроль та взаємооцінку.

Згідно з цією умовою методика експерименту охоплювала підготовчий, навчально-тренувальний та основний етапи, кожен із яких передбачав досягнення певної мети шляхом використання міжпредметних завдань, спрямованих на вироблення відповідних умінь; спеціальних вправ і запитань на різні види рефлексії навчальної діяльності молодших школярів.

При розробці міжпредметних завдань недоречно обмежуватися лише вправами на розкриття змістових зв'язків між предметами; такі завдання мають сприяти також формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, які спонукають учнів аналізувати зміст навчального матеріалу з різних предметів і здійснювати міжпредметне перенесення набутих умінь та навичок.

Як міжпредметні завдання дослідники радять використовувати дидактичні ігри, вправи на формування відповідних умінь, запитання вчителя, метод незакінчених речень, метод проєктів, інтерактивні вправи, портфоліо та ін.

Стимулювання учнів до рефлексійної діяльності у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учителем спрямоване на формування позитивних мотивів навчання, забезпечується двома шляхами – змістом навчального матеріалу та способами організації навчальної діяльності учнів.

В дослідженні використовувалися такі види рефлексії: настрою та емоційного стану, діяльності, змісту навчального матеріалу.

В основу методики реалізації дидактичних умов формування рефлексійних умінь взято проєкт, який вперше був розроблений у Парижі в 1702 році у школі навчання архітекторів.

Встановлено, що метод проєктів є важливим засобом формування рефлексії, яку психологи (В.Мухіна, Д. Ельконін, С. Рубінштейн) вважають важливим новоутворенням молодшого шкільного віку.

У сучасному розумінні «проєкт» – це дослідження конкретної проблеми, її практична або теоретична реалізація; «метод проєктів» – спосіб організації взаємодії учня та вчителя, спрямованої на вирішення певної проблеми, проблемної ситуації.

У першій половині XVII століття задум методу проектів з Архітектурної академії у Франції розповсюджується також і на території німецькомовних країн. Метод проектів розглядав в своїх працях Джон Локк (1632-1704), англійський філософ, просвітитель і державний діяч. У Записці “Робітничі школи” (1696 р.) Джон Локк звертається до проблеми соціального значення дитячої праці [1].

З Європи метод переходить у Америку: у 1879 році при Вашингтонському університеті у СентЛуїсі була заснована Школа ручного навчання, де використовувався метод проектів. Школярі повинні були не тільки розробляти проекти, але й виконувати їх реально в технічних майстернях. Учні самі відповідали за планування та реалізацію проекту, спираючись на реальні проблеми життя або професійної діяльності. У період між 1900 та 1915 роками виникає справжній Проектний рух, який пропагандує зв'язок орієнтації на дитину і шкільну реформу.

Інші вчені вважають що метод проектів виник у 20-ті роки XX століття у США. Засновником цього методу вважають американського філософа і педагога Джона Дьюї. Продовжував вивчати цю проблему його послідовник В.Кілпатрик. Вчений під проектом розумів цільовий акт діяльності, в основі якого лежить інтерес дитини.

Елементи методу проектів досить широко використовувалися в експериментальних школах Європи у 20-30-х роках минулого століття. Так, зокрема, прибічники «нової школи» А. Аейлеха (Англія) були прихильниками «абсолютної свободи учнів». Школа «Ермітаж» О. Декролі (Бельгія) максимально враховувала інтереси та вподобання дитини, навчальний матеріал тісно пов'язувався з оточуючим життям учнів. У Франції, спираючись на технологію французького педагога Селестена Френе (1896-1966) «Школа успіху і радості» було засновано на ідеях гуманізму і самовідданої любові до особистості дитини, яка запропонувала оригінальне розв'язання проблеми організації життя дітей, різноманітні експерименти щодо активізації їх пізнавальної діяльності, форми і методи виховної роботи, введено часткове використання методу проектів як засобу стимулювання процесу навчання.

Дослідники зазначають, що французькі учителі застосовують технологію Френе і сьогодні і вважають, що іншого такого масового неформального і разом з тим персоніфікованого напряму немає не лише у Франції, а й у світі. Пізніше інтерес до методу проектів в педагогічній науці згасає. Як стверджує Е. А. Пеньковских, «на заході метод проектів залишився в сфері освіти, але лише у вигляді теоретичних розробок [3].

В методі проектів, тут виховувались такі якості учнів, як відповідальність за своє навчання і навчання інших членів групи, взаємодопомога, індивідуальна незалежність, соціальна взаємодопомога, оцінювання та перспективи поліпшення виконання завдання. У німецьких педагогів є своя цілком справедлива думка щодо нових моделей, форм і методів навчання. У науковій праці «Цілісна школа» (1990) вони підкреслювали, що форми та методи навчання не можуть і не повинні продовжувати бути абсолютно новими, вони мають продовжувати і розвивати досвід активного та самостійного навчання учня. На думку Ю. Г. Шихваргера, метод проектів активно і досить успішно розвивався у зарубіжній школі: у США, Великобританії, Бельгії, Ізраїлі, Фінляндії, Німеччині, Італії, Бразилії, Нідерландах і багатьох інших країнах. За даними зарубіжної педагогічної періодичної преси можна зробити висновок, що метод проектів з плином часу вдосконалювався і дедалі активніше застосовувався в навчанні школярів і студентів різних напрямків підготовки.

Цікавилися цим методом і радянські вчені; ідеї проектування вони почали широко запроваджувати у навчально-виховний процес школи, але, на жаль, недостатньо продумано і послідовно, що стало у 1931 році підставою для заборони його використання.

З часом метод проектів зазнав певної еволюції. Узявши початок з ідеї вільного виховання, у наш час проектування стає інтегрованим компонентом системи освіти.

На думку О. Леонтьєва, рефлексія навчальної діяльності – це внутрішня діяльність; співвідношення себе, можливостей свого «Я» з тим, чого вимагає навчальна діяльність; пошук самооцінки, обговорення із собою власного досвіду навчання.

Аналіз наявного наукового фонду свідчить про те, що рефлексійними вміннями навчальної діяльності молодших школярів можна вважати такі як: самоконтроль, самоаналіз, самокорекцію.

Проектна діяльність створює всі умови для розвитку самоконтролю, самоаналізу, самокорекції та самооцінки, оскільки сприяє стимулюванню інтересу учнів до оволодіння визначеною системою знань та дає можливість через проектну діяльність показати практичне застосування цих знань. Уперше класифікацію проектів розробив В. Кілпатрик.

Він виділив такі їх види: створюваний, споживчий, проект розв'язання проблеми, проект-вправа, проекти навчання і тренування для оволодіння певними навичками.

Традиційно виділяють три етапи проектної діяльності: підготовчий, виконавчий, підсумковий.

Цей метод органічно поєднується із груповим підходом до навчання.

Існують вимоги до використання методу проектів:

- наявність проблеми, яка вимагає інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення;

- практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів;

- самотійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів;

- структуризація змістової частини проекту (зі вказівкою поетапних результатів);

- використання дослідницьких методів, що передбачають певну послідовність дій: визначення проблеми і завдань, які постають в результаті дослідження; висунення гіпотези, її вирішення; обґрунтування методів дослідження; обговорення способів оформлення кінцевих результатів; збір, систематизація і аналіз отриманих даних; підбиття підсумків, оформлення результатів, їх презентація; висновки, окреслення нових проблем дослідження.

Усі етапи проекту мають контролюватися вчителем, оскільки дітям не вистачає теоретичних знань та практичних умінь і навичок. Проектна діяльність

сприяє формуванню в молодших школярів умінь відбирати й аналізувати інформацію, працювати із енциклопедіями, спеціальною літературою.

Під час проектування учні набувають умінь проводити спостереження, систематизувати й узагальнювати отримані відомості, висувати гіпотези, робити висновки.

Крім того, у процесі виконання проекту передбачається оволодіння учнями початкової школи такими проектними компетенціями як: дослідницькими, соціальної взаємодії, оцінними, інформаційними, презентаційними та рефлексивними. Пік популярності «методу проектів» припав на 1920 роки. До середини століття він піддавався жорсткій критиці з боку представників традиціоналізму. І лише в 70- 80-і роки в Європі, а пізніше, в 90-і роки в Росії «метод проектів» переживає свого роду ренесанс, проникаючи в усі ступені школи». Останнім часом цей метод тільки посилює свої позиції, займаючи чільне місце серед інших сучасних методів педагогічної теорії та практики. На сьогодні метод проектів науковці відносять до технологій XXI століття, які передбачають адаптування до змінних умов життя людини постіндустріального суспільства. На початку XXI ст. проектна технологія навчання визнається педагогами як одна з особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, в основі якої лежить визнання унікальної сутності кожного учня, його індивідуальності. При цьому змінюється роль викладача. Його основним завданням стає створення відповідного навчального середовища, у якому учень має можливість спиратися на свій особистісний потенціал. Повернення до методу проектів сьогодні відбувається досить інтенсивно, і стає інтегрованим компонентом цілком розробленої і структурованої системи освіти. Студенти набувають досвіду вирішення реальних проблем, споглядаючи на майбутнє самостійне життя, які проектують у навчанні. Як бачимо, пошук раціонального поєднання теоретичних знань та їх практичного застосування для вирішення конкретних проблем зробив цей метод популярним в наш час. Його широко застосовують у навчальних закладах США, Англії, Німеччини, Нідерландів та ін [2].

Усі етапи проектів, що використовуються у школах України мають контролюватися вчителем, оскільки дітям не вистачає теоретичних знань та практичних умінь і навичок. Проектна діяльність сприяє формуванню в молодших школярів умінь відбирати й аналізувати інформацію, працювати із енциклопедіями, спеціальною літературою.

Під час проектування учні набувають умінь проводити спостереження, систематизувати й узагальнювати отримані відомості, висувати гіпотези, робити висновки.

Крім того, у процесі виконання проекту передбачається оволодіння учнями початкової школи такими проектними компетенціями: дослідницькими; соціальної взаємодії; оцінними; інформаційними; презентаційними; рефлексивними.

Для того, щоб перевірити вплив методу проектів на формування рефлексійних умінь навчальної діяльності молодших школярів, нами було проведено експериментальне дослідження.

Нами була використана модель міжпредметного проекту, який охоплював матеріал з читання, образотворчого мистецтва і трудового навчання з теми: «Рослини та тварини на весні».

Цей проект сприяє розвитку мислення, уяви, дає можливість звернутися до раніше набутого досвіду та забезпечує пошук нової інформації для вирішення поставленої проблеми.

Проект «Рослини та тварини на весні» середньої тривалості; діти працювали над ним протягом місяця. Він передбачав декілька етапів. Перший етап – підготовчий. Його мета – формування поняття про проект; складання задуму проекту. На цьому етапі всіх учнів класу ми поділили на групи для роботи над проектом. Діти позитивно сприйняли цілі, поставлені перед ними, з радістю і натхненням включилися в обговорення перспектив майбутньої роботи, висували ідеї і варіанти дій для досягнення мети. Вони самостійно визначили завдання для кожного учасника групи до наступного заняття над проектом (ознайомитися зі структурою книг, їх оформленням, змістом, придумати назву проекту).

Другий етап – планування проектної діяльності: складання задуму проекту, обговорення напрацювань дітей, розподіл індивідуальних дослідницьких завдань між учасниками групи, визначення ролей.

Мета третього етапу – виконання індивідуальних і творчих завдань. Дані заняття були присвячені самостійній роботі дітей.

Учні знаходили інформацію з різних джерел, відбирали найбільш важливе, обговорювали це, потім, спираючись на знайдений матеріал, створювали власні казки про рослини та тварини.

Четвертий етап – передзахист. На даному занятті діти представили своїй проектній групі напрацьований матеріал – казки про тварин та рослин, самостійно зроблені ілюстрації.

Потім, у ході обговорення, була вибрана форма і способи оформлення книги з даної теми, розподілені індивідуальні завдання з оформлення частин книги.

На цьому етапі використано попередні вправи на розвиток рефлексії.

П'ятим етапом експерименту була підготовка до захисту, мета якої – доопрацювання проекту, вибір способів демонстрації результатів.

Заключний, шостий етап – захист – звіт про виконання роботи над проектом, виставка, спільне обговорення досягнутих результатів, оцінювання роботи. Кожна група учасників проекту захистила результати своєї роботи у формі творчого звіту. У дітей було багато позитивних вражень від виконаних завдань, від успішного їх представлення.

Висновки і перспективи (Discussion). Рефлексія, проведена наприкінці проекту, показала, що учні навчилися планувати власну діяльність, адекватно оцінювати її результати, висловлювати своє ставлення до роботи інших дітей, вміють оцінювати роботу групи та власні наявні і потенційні можливості.

Результати проведеного дослідження свідчать про позитивну динаміку розвитку рефлексивних умінь навчальної діяльності молодших школярів у процесі проектної діяльності, метод проектів рахується одним із перспективних методів навчання в Україні та за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Локк Д. Мысли о воспитании // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. М.: Просвещение, 1981. С. 163-194.
2. Огієнко О. І. Тенденції розвитку проектної технології у зарубіжній педагогіці ХХ століття [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://khnu.km.ua/root/res/2-7001-15.pdf>
3. Пеньковских Е. А. Метод проектов в отечественной и зарубежной педагогической теории и практике (на основе сравнительного анализа): автореф. ... канд. пед. наук: 13 00 01/ Е.А.Пеньковских, Екатеринбург, 2007.– 28 с.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕФЛЕКСИЙНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Дячук П.В., Перфильева Л. П.

Уманский государственный педагогический университет

имени Павла Тычины

e-mail: pavelitsme@ukr.net

Аннотация. В статье определение понятия «рефлексия учебной деятельности» трактуется как способность ученика осмысливать и переосмысливать учебные действия – свои и одноклассников, которая проявляется в умениях анализировать, оценивать и корректировать содержание, процесс и результат деятельности, обеспечивает субъектность школьника в учебе. В исследовании представлены виды рефлексии в учебной деятельности младших школьников по различным признакам. Использовался опыт ученых зарубежных стран, определены дидактические условия формирования рефлексивных умений младших школьников в учебной деятельности.

За основу взят метод проектов, который считается в зарубежных странах одним из перспективных методов обучения.

Ключевые слова: начальное образование, рефлексивные умения, средства современных технологий, дидактические условия, метод проектов, Украина, Европа

ENVIRONMENTAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN UKRAINE AND EUROPE

Diachuk P. V. Perfileva L. P. Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
e-mail: pavelitsme@ukr.net

Abstract. In the article the definition of «reflection of educational activity» is interpreted as the ability of the student to comprehend and rethink the educational actions - their and their classmates, which manifests itself in the ability to analyze, evaluate and correct the content, process and result of activities that ensure the subjectivity of the student in education. The research presents the types of reflections in the educational activity of junior pupils on various grounds. The experience of scientists from foreign countries was used, didactic conditions for the formation of reflexive skills of junior pupils in educational activities were determined. Based on the method of projects that is considered in foreign countries one with a prospective method of training.

Key words: elementary education, reflective skills, means of modern technologies, didactic conditions, project method, Ukraine, Europe